

Тетяна Леонідівна Тибайкіна

Міждисциплінарність як принцип сучасної теорії

У статті розглядається процес розмивання старих наукових категорій в теорії постмодернізму, міждисциплінарний синтез, який полягає в основі багатьох сучасних галузей знань; співвідношення нових міждисциплінарних наукових напрямів, що руйнують звичні схеми мислення. *Ключові слова:* когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація, субдисциплінарна диференціація, теоретичний дискурс.

Tetyana Tybaikina

Interdisciplinary as a principal of the contemporary theory

The paper deals with the process of the erosion of the traditional scientific categories, the interdisciplinary synthesis, which is put into the basis of the contemporary theory, the interrelation of the new scientific trends aimed at the destruction of the customary cognition schemes. *Key words:* cognitive linguistics, cross-cultural communication, subdisciplinary differentiation, theoretical discourse.

Важливою характеристикою сучасності стають тенденції уточнення, «наукової перевірки» філософського знання з позицій різних соціологічних, культурологічних, психологічних, лінгвістичних, літературознавчих та інших підходів до вивчення реальності. Можна стверджувати, що найбільш актуальні й дискусійні питання філософії увійшли сьогодні саме у міждисциплінарну галузі знань. Разом із прагненням до ціннісного та ідеологічно нейтрального аналізу сучасні філософські дослідження зазнають великого впливу з боку тих новітніх методологічних розробок, які об'єднують постмодерне бачення змін у різних галузях життя новітньої людини. Відзначимо, що виникнення нових предметних і проблемних галузей,

субдисциплінарна диференціація досліджень свідчать про подальший розвиток науки, розширення сфери її теоретичних та аналітичних інтересів [5]. До таких міждисциплінарних напрямів, нових не тільки для української, але певною мірою і для світової науки, вчені відносять гендерні дослідження, інституційні політичні дослідження, соціальну політику, когнітивну лінгвістику, герменевтику тексту, міжкультурну комунікацію і таке інше. Гендерні дослідження, наприклад, як самостійна галузь наукових і освітніх інтересів є збірним поняттям для сучасних гуманітарних теорій – філософських, соціальних, політичних, лінгвістичних і тому подібних – передбачають теоретичну розробку філософських, соціологічних, психологічних, літературознавчих та інших питань, які пов'язані з традиційними проблемами особистості, соціальних страт суспільства, сфери його політичної влади, що швидко зростає. Когнітивна лінгвістика вивчає мову як когнітивний механізм, що грає важливу роль у кодуванні і декодуванні інформації. Вчені характеризують когнітивну лінгвістику як один із найсучасніших і найперспективніших напрямів лінгвістики, який вивчає мову в її взаємодії з різними розумовими структурами і процесами [6, с. 16].

Спрямованість проти звичних схем мислення, міждисциплінарність і плюралістичність ріднять сучасну літературну теорію з дисципліною, в котрій вона зіграла важливу роль, – із критичною теорією. Міждисциплінарний синтез, який покладено в основу міжкультурної комунікації, будується на питаннях філософії і культурології, математики, фізики, термодинаміки та біології. Безумовно, як неодноразово наголошувалося самими різними дослідниками, міждисциплінарність сучасної науки не можна розглядати у відриві від «ситуації постмодернізму». Генеалогія постмодерністської теорії невід'ємно пов'язана з мовою, із тим «лінгвістичним зрушенням», яке відбулося у філософії. Визначні мислителі ХХ століття – Б. Рассел, Я. Вітгенштейн, М. Хайдеггер та інші – перенесли свій аналіз із ідей розумової діяльності на мову, яка цю діяльність висловлює.

Безумовно, мова неможлива не тільки без художньої літератури, але і будь-якої «художньої продукції», тобто тексту. Література як унікальне джерело знань про особу та суспільство стала привілейованим матеріалом у дослідженнях сучасних філософів і істориків науки, лінгвістів, психологів і політологів, антропологів і етнографів [8]. Як пише Ф. Джеймсон, показник розмивання старих категорій, що йде у нас на очах, можна знайти у галузі так званої сучасної теорії. У минулому існувала самостійна мова філософії і разом з нею цілком піддавалися розмежуванню професійні мови інших академічних дисциплін, наприклад, політології, соціології, літературної критики. Сьогодні, пише Джеймсон, ми все більше маємо справу просто з «теорією», котра одночасно включає в себе всі ці дисципліни і не є жодною з них. «Наприклад, – продовжує Джеймсон, – праці Мішеля Фуко – це філософія, історія, суспільна теорія або політологія? Питання є нерозв'язним, і я вважаю, що такий «теоретичний дискурс» теж слід вважати проявом постмодернізму» [8, с. 275]. Сам М. Фуко пише з цього приводу, що постмодерн – це самоусвідомлене мистецтво всередині архіву, і цей архів є як історичним, так і літературним [9, с. 92].

Якщо звернутися до знакових фігур теорії постмодерну, то необхідно зазначити, що «філософствування» видатних вчених часто є саме таким синтезом літературної критики, лінгвістики, історії культури і, власне, філософії. Ю. Кристева – літературний критик, структураліст-семіотик, лінгвіст; Т. Адорно – філософ, культуролог, соціолог, мовознавець, літературознавець; Р. Барт – теоретик культури і літератури, семіотик, літературний критик; Ж. Лакан – психоаналітик, постструктураліст, теоретик літератури; Ж. Дерріда – семіотик, філософ, літературознавець, теоретик культури і таке інше.

Жак Дерріда, «вчитель для вчених», видатний французький філософ постмодерну, що втілює французьку маргінальність «Чужого» (як і Ю. Кристева), будучи за походженням алжирським євреєм, справжню славу в Америці здобув не як філософ, а як літературний критик, інтелектуальний

письменник, свого роду есеїст. Його американська слава, як відзначають дослідники, була вельми парадоксальною. Його «педагогіка живої традиції» змогла прищепитися не на філософському факультеті Йельського університету, а в іншій, суміжній галузі – на літературному відділенні, де у нього виникла ціла когорта послідовників – деконструктивістів [3].

Сучасні гендерні дослідження невід’ємно пов’язані з жіночою літературою – одною з найбільш продуктивних різновидностей жіночої творчості, в якій закріплюється досвід. Саме тому гендерна літературна критика – одна з самих розроблених галузей сучасної філософської теорії (Е. Шоре, Е. Шоуолтер, О. Колодін, Е. Сиксу, С. Гілберт, С. Губар, Т. Мої та інші).

Останнім часом з’явилося багато публікацій про «кінець філософії», що свідчить про нездатність філософської теорії дати відповідь на виклики «постсучасності» і таке інше. Як пише видатний фізик і філософ І. Пригожин, справа майбутніх поколінь створювати науку, яка покінчить із пророцтвами про «кінець науки», «кінець історії», настання ери «постлюдства». В основу такої науки, за Пригожиним, повинно бути покладено «багатоваріантне бачення світу». Саме таке бачення світу з необхідністю розкриває перед людством можливість вибору, що означає при цьому певну етичну відповідальність [7]. І хоча, як відмічають, для сучасного Гамлета питання не в тому – «бути або не бути», а в тому – «належати» або «не належати», нам здається, що сучасна людина здатна зберегти в собі «людське», лише постійно задаючись питаннями щодо самого себе, тими питаннями, які звертають його до самого початку, – до його буття. Зараз на ці питання намагається дати відповіді «системна філософія» в цілому, системний підхід до розуміння культури, суспільних і природничо-наукових процесів. Системний підхід склався, як відомо, лише в другій половині ХХ ст., коли вчені – фізики, хіміки, термодинаміки – підішли впритул до ідеї пошуків інтеграції між різними галузями знань. Становлення нової парадигми в розвитку системної теорії пов’язано перш за все з ім’ям Людвіга фон

Берталанфі, автора «Історії та статусу загальної теорії систем». Її суть як теорії, вважають вчені, – в концептуальному синтезі розрізненого системного знання, діалектизації і конструктивізації системного апарату, осмисленні можливостей системного перетворення наукового світогляду і сучасної методології [1]. Системний підхід застосовується сьогодні в математиці, кібернетиці, соціології, теорії інформатики, мовознавстві. Останніми роками він використовується в лінгвістиці, літературознавстві і теорії міжкультурної комунікації.

Філософсько-методологічні аспекти системного підходу пов'язані з кардинальними змінами наукової картини світу, з теоріями макро-, мезо- і мікробудови об'єктивної реальності, в цілому – з новими потребами пізнання. У системній філософії, за словами Берталанфі, досліджується зміна світоглядної орієнтації, що відбувається в результаті перетворення «системи» на нову парадигму науки. Як і будь-яка загальнонаукова теорія, загальна теорія систем має свої «метанаукові» або філософські аспекти [4, с. 58-59]. Системна філософія пов'язана також із відношенням людини до світу того, що у філософській термінології називається «цінностями». Якщо реальність є ієрархією організованих цінностей, то і образ людини повинен відрізнятися від його образу в світі фізичних частинок, в якому випадкові події виступають як остання і єдина істина. Світ символів, цінностей, соціальних і культурних сутностей, продовжує Берталанфі, в цьому випадку є набагато «реальнішим», а його убудованість в космічний порядок є відповідним мостом між «двома культурами», про які пише видатний англійський письменник Ч. Сноу, досліджуючи проблеми взаємин технічної і гуманітарної культур, «наукою і гуманітарним світовідчуттям, технологією і історією, природничими і соціальними науками або сторонами будь-якої іншої сформульованої за аналогічним принципом антитези» [4, с. 61].

Системою можна назвати і культуру в цілому, маючи на увазі загальне визначення – її інваріант. Найважливіша властивість культури, відзначають дослідники, полягає в тому, що при вході та виході система «культура»

взаємодіє через виробника і споживача з навколишнім середовищем, стає відкритою і нестійкою. Розгляд подібних систем став, як відомо, об'єктом особливого інтересу. І. Пригожина, який розрізняє два типи систем: рівноважні та дисипативні. У відвертості і рухливості системи «культура», її дисипативності виявляється можливість її самоорганізації. При цьому нестійкість системи «культура» не припускає її неминучого руйнування. Завдяки кореляції зв'язки в культурі зберігаються, якщо навіть система змінюється і відбувається реорганізація початкових елементів, що вступають у взаємодію. Самоорганізацію систем у результаті їх взаємодії вивчає нова наука – синергетика, яка також охоплює цілий ряд дисциплінарних галузей.

Зупиняючись на одній з головних сфер філософії – науковому пізнанні, необхідно відзначити, що в середині ХХ ст. була виділена особлива галузь дослідження – філософія науки, що широко використовує досягнення межових дисциплін (історії природознавства, психології і соціології, культурології і лінгвістики та ін.) і методологій: системної, синергетичної, культурно-історичної. Вчені відзначають перспективність нового методологічного підходу, який іноді називають «плюралістичним реалізмом». У цілому бути реалістом у філософії означає враховувати факт існування та правомірності різних світоглядних підходів, що зберігають здатність до розвитку. Останнє потребує відвертості мислення філософа, тобто здатності враховувати позиції інших філософів, вести з ними діалог. Безумовно, говорити про зміст поняття «плюралістичний реалізм» складно, оскільки воно виводить нас із сфери реально існуючих явищ у сферу «ідеалів», але все ж таки вчені визначають декілька тенденцій. Проблема полягає у тому, пише Р.Ф. Додельцев, що світ нескінченно різноманітний в якісному відношенні, але ми через схильність нашого мислення до моноідейності найчастіше розглядаємо його як одноманітний або дуальний. Важливо також і те, що світ постає як деяка цілісна система, що розвивається, яку утворюють різноманітно взаємодіючі «відкриті» підсистеми, тобто слід вивчати не стільки об'єкти, скільки взаємодії між

ними та усередині них. У пізнанні передбачається «відкритість» будь-якої теорії до дії інших концепцій і співпраці з ними, оскільки всі вони можуть описувати одні й ті ж явища з різних боків.

Необхідно визнання плюралізму форм і засобів пізнання, потрібно шукати шляхи внутрішнього об'єднання, а не лише використання матеріалу мистецтва, літератури і таке інше. Новий погляд вимагає нової мови, тому необхідно подолати дуальність класичних філософських категорій (наприклад, детермінізм – індетермінізм – кореляція), а також відмовитися від претензій на створення закінченої картини світу, тобто світогляд повинен прагнути стати відкритою системою [2, с. 113-114].

Слово «глобалізація» охоплює, як відомо, безліч самих різних значень. Збереження плюралізму культур і пошани до інших культур потребує уваги як сьогодні, так і у майбутньому. І. Пригожин пише, що справа майбутніх поколінь – створити новий зв'язок, що втілить як людські цінності, так і науку. Людина до цих пір залишається єдиною живою істотою, яка усвідомлює світ, що створив її саму і який вона, у свою чергу, здатна змінювати. Умовою самого існування людини, підкреслює І. Пригожин, є примирення з подвійністю світу. Ми знаходимося тільки на початку розвитку науки. Завдання, що стоїть перед майбутніми поколіннями, продовжує І. Пригожин у своєму «Посланні майбутнім поколінням», полягає в тому, щоб створити нову науку, яка б об'єднала і макроскопічні, і мікроскопічні аспекти вивчення Всесвіту. Завдання в тому, щоб знайти вузький шлях між глобалізацією та збереженням культурного плюралізму, між насильством та політичними методами вирішення проблем, між культурою та культурою розуму [4, с. 62-68]. Саме в культурі закладена можливість нескінченного розширення діалогу, прямих та зворотних зв'язків, тому «діалогізм» наукових сфер, «поліфонізм» наукових напрямів (користуючись термінами М. Бахтіна) неминучий.

Коли філософ, що мислив у традиціях класичного раціоналізму, приступав до аналізу культури минулого, він відокремлював реальний

культурний процес від його теоретичного осмислення. У рамках тієї або іншої філософської традиції виникали моделі культури, які більш менш адекватно відображали культурно-історичний процес. Сама ж культура при цьому розглядалася як щось єдине, цілісне. Сьогодні дослідники спостерігають іншу (постмодерну) картину: культура з'являється, на їх погляд, як сукупність, з'єднання різних культурних прошарків і утворень, які неможливо аналізувати як органічну єдність. Отже, у теорії не може бути єдиної форми усвідомлення культурних процесів. Звідси – яскраво виражений міждисциплінарний характер багатьох «постсучасних» галузей знання, те, що на Заході називається просто «теорія». Безумовно, співвідношення між окремонауковістю та міждисциплінарністю – дуже важлива складова даної проблеми. Ми розділяємо точку зору, що міждисциплінарність виражається в застосуванні ідей та результатів інших наук до досліджуваного питання, у порівнянні ряду фактів із різних наукових галузей в аналізі дискурсів різних наук та авторів. При цьому жодною мірою не повинні ігноруватися власне окремонаукові методи, які дозволяють досягти необхідної глибини аналізу і забезпечують наукову відкритість дослідження. Описання співвідношення між окремонауковістю та міждисциплінарністю в гуманітарній науці в цілому і у філософії зокрема потребує, на наш погляд, подальшого спеціального дослідження.

Література

1. Винограй Э.Г. Основы общей теории систем. – Кемерово: КемТИИП, 1993. – 340 с.
2. Додельцев Р.Ф. Введение в науку о науке. Философия, психология и социология познания. – М.: Издательство «МГИМО-Университет», 2008. – 128 с.
3. Зенкин С. Учитель для умных // Иностранная литература. – № 1, 2005. – С. 277-279.

4. Зинченко В.Г., Зусман В.Г., Карнозе З.И. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 224 с.
5. Новые направления политической науки. – М.: РАПН, РоссПЭН, 2007. – 344с.
6. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 176 с.
7. Пригожин И. Философия нестабильности// Вопросы философии. – № 6, 1991. – С. 46-57.
8. Современная литературная теория. Антология. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 344 с.
9. Language, Counter-Memory, Practice. Selected Essays and Interviews. – New York: Cornell University Press, 1997.